

Dit artikel verscheen op zaterdag 5 november 2005 in Trouw.

De zoete bluf van 't eerst' Latijn

Ineke Sluiter

De heer Bolkestein doet voorstellen voor de inrichting van een gymnasium zonder Grieks en Latijn. Die vakken blijven nog wel bestaan, maar moeten zich beperken tot lectuur van teksten in vertaling. Het leren van de oorspronkelijke talen zou te weinig rendement opleveren. Bolkestein had vroeger nog negen uur Latijn en tien uur Grieks in de week, en in die tijd deden ze daarmee niets anders dan vertalen. Het eindexamen bestond ook uit precies dat kunstje: het vertalen van een ongezien stuk Homerus, Herodotus en tragedie, of Tacitus, Livius en Vergilius. Inmiddels hebben de leerlingen drie of vier uur Latijn of Grieks per week (nog een optimistische schatting van Bolkestein), en hij vraagt zich af of de teksten die ze daarna lezen wel de moeite waard zijn van 'hun worsteling met grammatica en syntaxis'. Waarschijnlijk heeft hij het dan over de kwantiteit van wat ze lezen, want uiteraard lezen ze nog steeds Homerus, Herodotus en tragedie. Je hebt klassieken of je hebt ze niet.

Bolkesteins probleemstelling berust ten dele op een misverstand en zijn oplossing (een athenaeum met leesclub) doet wat wereldvreemd aan, maar het hoofdpunt dat hij aansnijdt verdient serieuze discussie: waarom zou je al die tijd en moeite pompen in het aanleren van één of twee dode talen? Geen classicus kan zich permitteren die discussie niet elke keer opnieuw aan te gaan, en het is niet gezegd dat de uitslag tot in lengte van dagen in het voordeel van de talen zal uitvallen. Maar er is veel reden om op dit moment krachtig juist dat aspect van het vak te verdedigen.

Eerst de misverstanden uit de weg: Bolkestein heeft kennelijk al een tijdje geen gymnasiumklas van binnen gezien, maar hij stelt zich voor dat daar nog steeds precies hetzelfde gebeurt als vijftig jaar geleden, alleen over de hele linie minder. De classicus als archaïsch residu in een zich verder op alle fronten ontwikkelende maatschappij. In feite maakt cultuurgeschiedenis al een belangrijk deel uit van het curriculum. Over het vak Klassieke Culturele Vorming zwijgt Bolkestein in alle talen, inclusief de dode. Maar ook bij de talen is er veel veranderd. Ondanks die paar uur per week leren leerlingen op een intelligente manier om te gaan met wat ze lezen: ze kunnen contextualiseren, en teksten beoordelen op hun moderne relevantie. Thema's die aan de orde komen zijn bijvoorbeeld democratie, antieke religie, Griekse en Romeinse kunst, de positie van de vrouw, slavernij, oorlog en vrede, filosofie en de rol van mythen en verhalen in een cultuur. Maar leerlingen bestuderen ook hoe klassieke thema's en beelden verwerkt zijn in de schilderkunst van de Renaissance.

Op deze manier geven de klassieke talen ook nu al invulling aan wat al een hele tijd een van hun doelstellingen is, namelijk leerlingen te brengen tot tekst- en cultuurreflectie. Maar aan de basis van die doelstelling ligt iets anders, namelijk het vermogen om na te denken over taal. Onvermijdelijk komt daarbij de vraag aan de orde of niet het voornaamste nut van Grieks en Latijn gelegen is in het feit dat je er 'goed van leert denken', of dat ze handig zijn als basis om andere talen te leren of woorden in je eigen taal beter te kunnen analyseren - ook Van der Spek gaat op die punten in. Dat is een afgeleide verdienste, maar een verdienste.

Nu is het zo dat je van ieder vak waarbij je moet denken, beter leert denken in het algemeen, dus daarvoor hoef je geen Grieks en Latijn te leren. Van wiskunde leer je ook logisch denken. Wel is het een feit dat je van Grieks en Latijn beter wordt in reflectie op een speciaal terrein, namelijk dat van taal: let wel, niet in het je kunnen redden in een bepaalde taal, maar in het nadenken over wat taal is en hoe taal werkt.

Het Grieks (ook nog met een vreemd schrift) en Latijn staan ver genoeg van het Nederlands om verwondering op te roepen over de verschillen - en dat is het begin van het aankweken van een academische houding, die in het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs natuurlijk helemaal op haar plaats is. Maar wat in die taal geschreven is, roept ook herkenning op - vandaar Grieks en Latijn en niet bijvoorbeeld Koreaans.

Een groot winstpunt is dat leerlingen onmogelijk deze teksten 'globaal' kunnen lezen: je moet heel precies kijken wat er staat en dus langzaam lezen - en dat doen ze noodgedwongen. Maar als je de tekst in het Nederlands krijgt, en zeker als je de enorme lappen erdoor wilt jagen die Bolkestein voor ogen staan, dan is het moeilijk om je een andere leeshouding aan te wennen dan voor willekeurig welke andere tekst die een middelbare scholier onder ogen krijgt. Bij de moderne talen (ook bij Nederlands) staat grammatica niet meer op het lesprogramma. Ik weet dat vele collega's van de moderne talen dit betreuren en vermoed dat sommige het voorschrift negeren.

Ook literatuur speelt nauwelijks meer een rol: zelfs in de naar boven bijgestelde doelstellingen voor het eindexamen in de moderne vreemde talen vanaf 2007 is er slechts sprake van 'leeservaringen' met (gelukkig nog wel 'tenminste') 'drie literaire werken'. In plaats daarvan is alles gericht op vaardigheden en taalbeheersing in de doeltaal. Globaal tekstbegrip en handige strategieën om te omzeilen wat je niet weet zijn belangrijk. Als we het lesprogramma van het vwo als een geheel bekijken, kan het onderwijs in Latijn en Grieks hier tenminste voor een deel van de leerlingen een belangrijke aanvulling leveren.

Verder is wat Van der Spek opmerkt over het 'nut' van de klassieke voor de moderne talen onloochenbaar: van Frans leren, leer je voornamelijk Frans. Maar wie Latijn kent, heeft een basis zowel voor de Romaanse talen, als voor het leren van talen met een naamvalssysteem.

Belangrijker dan deze bijkomende voordelen van het onderwijs in Latijn en Grieks acht ik echter het volgende, en daarbij raak ik een onderwerp dat ook Bolkestein heel wezenlijk vindt: in een samenwerkend Europa zoeken we naar gemeenschappelijkheid. Die gemeenschappelijkheid ligt voor een belangrijk deel in het verleden. Er is geen ander vak op de middelbare school waar systematisch een oude taal wordt onderwezen, één die hoort bij de vroegste perioden van onze gemeenschappelijke Europese geschiedenis. Het effect daarvan is mijns inziens tweeledig: iedere twaalfjarige die zich het naamvalsrijtje van puella ('meisje') of servus ('slaaf') eigen maakt, treedt toe tot een Europese traditie die teruggaat op de late oudheid, en wordt daarmee in zekere zin Europeaan. Hij of zij realiseert het zich misschien niet meteen, maar hetzelfde gebeurt tegelijkertijd op scholen van Portugal tot Finland. Het gaat daarbij niet alleen om de inhoud van de klassieke teksten: het gaat ook om de directe ervaring van het leren van deze talen.

En dat laatste beseffen ook de leerlingen zelf heel goed. 'Het moet wel een beetje speciaal blijven', zegt Kirsten uit V4 van het Stanislascollege in Delft. Leerlingen willen iets moeilijks leren - dat is waar ze op afkomen. Wat vinden ze op het Stanislascollege van de voorstellen van Bolkestein? De vijfde klas vindt het jammer dat het vak dan meer op tekstverklaring bij Nederlands gaat lijken. 'Liever minder tekst, maar die dan wel goed lezen', zeggen Suzanne en Maarten uit V5. Kan het dan niet in vertaling? 'Die is niet authentiek. Als je Homerus in vertaling leest dan is het geen dichtwerk meer' (Arash, V4).

Klassieke citaten, de intimiderende wapens van Bolkestein, kun je ook gebruiken om herkenning teweeg te brengen. Waar ter wereld ik ook kom, er is altijd wel iemand die de openingswoorden van de Ilias citeert - in het Grieks natuurlijk. 'Muze, bezing de wrok' verstaan we alleen hier. Citaten zijn natuurlijk maar een vernisje, en er zijn vanzelfsprekend en gelukkig ook andere manieren om Europeaan te worden - maar de gedeelde ervaring van de 'zoete bluf van 't eerst' Latijn' blijft waardevol.

Er is nog een tweede voordeel aan het bestuderen van 'oude' talen en van juist deze oude talen. De moderne talen besteden noodgedwongen weinig tijd aan oudere taalfasen. Door Latijn of Grieks te bestuderen krijgen de leerlingen ook een idee van taal als een historisch object. Wanneer teksten alleen in vertaling worden aangeboden, dan raakt die historische diepte makkelijk uit het zicht: de tekst ziet er dan uit als iedere Nederlandse tekst, wordt platter, en het element van vervreemding, dat aanzet tot preciezer kijken en een academischer houding, gaat licht verloren. Alweer lijkt het me raadzaam daarbij het programma van het vwo als geheel in het oog te houden. Het gaat nu dus niet zozeer over reflectie op taalstructuren als om reflectie op woorden en begrippen, waarvan de betekenis en inhoud historisch bepaald zijn en in een andere cultuur thuishoren.

Amicus vertalen we met 'vriend'. Maar dat is veel te 'vriendelijk' voor de tijdelijke politieke bondgenoten die een Romein ook met dat woord kan aanduiden. Amicitia en 'vriendschap' lopen niet één-op-één. Juist bij dit onderdeel wordt ook nu al veelvuldig met een combinatie van origineel en vertalingen gewerkt, maar kennis van het origineel is essentieel. Leerlingen moeten kunnen beoordelen of een vertaler zich grote vrijheden heeft veroorloofd, of er dingen zijn weggelaten of toegevoegd, en waarom. Op het eindexamen is dit een vast onderdeel. Zo creëer je een begin van inzicht dat culturele begrippen en waardetermen niet zo maar van n taal in de andere overgezet kunnen worden, en dat culturen, zelfs als ze dezelfde taal of dezelfde teksten blijven gebruiken, zich ontwikkelen. Dat is een inzicht dat overdraagbaar is op de omgang met andere talen en dat reflectie mogelijk maakt op de omgang van een moderne maatschappij met gezaghebbende teksten uit het verleden - denk aan Homerus, de Bijbel of de Koran. Dit soort reflectie is van vitaal belang.

Waarom moet dat historische besef dan juist aan de hand van Latijn of Grieks worden gewekt en voegen we de historische dimensie niet weer toe aan het programma van de moderne vreemde talen? Om te beginnen omdat het dan over de hele linie onderwezen zou moeten worden, en dat strookt noch met de teneur van het curriculum noch met de gemiddelde aanleg en belangstelling van de vwo-leerling. Maar verder - en dit is wezenlijk - omdat het ook een kritischer houding mogelijk maakt ten aanzien van de (vertaalde) klassieken, die immers ook volgens Bolkestein van groot belang blijven voor de algemene ontwikkeling. Taal en inhoud zijn onlosmakelijk verbonden.

Blijft het punt van Bolkestein of er überhaupt nog wel een aanvaardbaar taalniveau wordt bereikt. Die zorg zullen veel classici, maar ook veel andere talendocenten zonder meer herkennen. De werkomstandigheden in het studiehuis hebben die zorg alleen maar vergroot. In het televisieprogramma Buitenhof van 23 oktober sprak juist een classica haar onvrede uit met de gang van zaken in het vwo: zij had haar baan opgegeven. Ook dichter en begaafd docent klassieke talen Piet Gerbrandy heeft er de brui aan gegeven omdat het opgelegde systeem zijn onderwijs dooddrukte. De klachten zijn ernstig en goeddeels terecht: bereidwillige en vakkundige docenten willen hun leerlingen heel graag iets leren wat ertoe doet, maar voelen zich belemmerd door het keurslijf van het systeem.

Maar de zorg over het niveau heeft niet alleen met het studiehuis maar ook met de urentabel te maken. Om daaraan iets te doen ligt er thans een wetsontwerp voor waardoor de talen over de hele linie versterkt zullen worden; ook de klassieke talen krijgen er uren bij. Het kiezen van een tweede moderne taal blijft mogelijk, ook op het gymnasium. Van der Spek wijst er terecht op dat reductie van de uren voor Grieks en Latijn niet over de hele linie van het vwo meer uren vrijmaakt voor de moderne talen, en dat de (gymnasium)leerlingen die zo wv meer tijd zouden krijgen niet degenen zijn met de problemen met Frans en Duits. Ik ben van harte voorstander van meer talenkennis voor een grotere groep - maar ik zie in Bolkesteins voorstel alleen maar een verschraling voor de gymnasiasten zonder winst voor de rest.